

Roman Darowski

Jakub Ortiz SJ (1564—1625), profesor filozofii w Poznaniu i w Akademii Wileńskiej

Studia Philosophiae Christianae 19/2, 5-24

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROMAN DAROWSKI SJ

JAKUB ORTIZ SJ (1564—1625), PROFESOR FILOZOFII W POZNANIU I W AKADEMII WILEŃSKIEJ

Wstęp. 1. Biografia. 2. Dorobek filozoficzny Ortiza. 3. Poglądy filozoficzne. 3.1. Logika. 3.2. Psychologia. 3.3. Metafizyka. Podsumowanie.

W dotychczasowej literaturze istnieją o Ortizie jedynie niezbyt liczne wzmianki, często nieścisłe, a niekiedy błędne¹. Nie badano dotąd dokładnie ani dziejów jego życia, ani spuścizny filozoficznej i teologicznej, ani poglądów. Chęć prześledzenia przeszłości naszej kultury i obcych wpływów na nią wymaga zajęcia się także mniej znanymi jej przedstawicielami, którzy jednak odegrali pewną rolę w tej dziedzinie.

¹ A. et A. de Backer — C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 5, Bruxelles—Paris 1894, kol. 1963; W. Kojalowicz Wijuk, *Miscellanea rerum ad statum Ecclesiae in Magno Lituaniae Ducatu pertinentia*, Vilnae 1650, s. 121; B. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska*, Petersburg 1862, s. 93, 112, 115; S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*. Recogn. J. Martinov, Parisiis 1877, s. 281, 432, 466; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 2, Lwów 1901, s. 642; t. 4, Kraków 1905, s. 96, 112, 439; S. Chodynicki, *Seminarium wrocławskie*, Wrocław 1904, s. 17; F. Stegmüller, *Jesuitentheologie in schwedischen Bibliotheken*, „Archivum Historicum Societatis Iesu” (Roma), vol. XVIII (1949), s. 186; L. Piechnik, *Działalność jezuitów na polu szkolnictwa w Poznaniu w XVI w.*, „Nasza Przeszłość”, t. 30, 1969, s. 192; L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej 1569—1600*, „Nasza Przeszłość”, t. 40, 1973, s. 107; *Historia nauki polskiej*, t. 6: *Dokumentacja bio-bibliograficzna*. Oprac. L. Hajdukiewicz, Wrocław 1974, s. 481—482; L. Piechnik, *Akademie i uczelnie jezuitckie*, (w:) *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. Pod red. M. Rechowicza, t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 72, 79, 97; R. Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje [Filozofia okresu feudalizmu na Litwie]*, Vilnius 1975, s. 13, 393, 457; L. Piechnik, *Ortiz Jakub*, (w:) *Słownik teologów polskich*. Praca zbior. pod red. E. H. Wyczawskiego (w druku); J. Poplatek, *Słownik biograficzny jezuitów XVI w.*, k. 370 (maszynopis w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie); Notatki B. Natońskiego; *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 266—268 (B. Natoński).

W niniejszym artykule przedstawię najpierw koleje życia Ortiza, przede wszystkim na podstawie współczesnych mu źródeł rękopiśmiennych o pierwszorzędnej wartości, zaczerpniętych z Centralnego Archiwum Jezuitów w Rzymie, następnie podam opis jego spuścizny filozoficznej (niektóre jej pozycje nie były dotąd znane) oraz przedstawię jego główne poglądy filozoficzne.

Ortiz był również teologiem i posiada znaczny dorobek tej dziedziny. Ta jego działalność wykracza jednak poza ramy obecnego opracowania.

1. BIOGRAFIA

Jakub Ortiz (Ortizius, Orticius, Hortisius) był Hiszpanem i urodził się w r. 1564 (lub 1565) w mieście Cabra w Andaluzji². Wykształcenie średnie zdobył w Montilla, następnie studiował przez 3 lata filozofię i przez pół roku teologię w Kordobie. Dnia 16 XI 1583 r. wstąpił do Towarzystwa Jezusowego i w Kordobie odbył dwuletni nowicjat. Po jego ukończeniu przez 2 lata studiował teologię, prawdopodobnie w Sewilli, ale nadal pozostał klerykiem. W r. 1587 został wysłany do Siedmiogrodu na misję kontrreformacyjną, kierowaną z woli króla Stefana Batorego przez jezuitów polskich. Misja potrzebowała pomocy, gdyż w czasie zarazy w lipcu i sierpniu 1586 r. zmarło 26 jej pracowników. Zasięgnąwszy po drodze informacji u Antoniego Possewina w Padwie, Ortiz podążył wraz ze swym rodakiem o tym samym nazwisku, Michałem Ortizem, do Siedmiogrodu przez Poznań i Jarosław, gdzie 29 IX 1587 r. spotkał się z prowincjałem jezuitów w Polsce,

² Dane biograficzne Ortiza oraz informacje o jego działalności zawierają przede wszystkim jezuickie katalogi roczne (*breves*) i trzyletnie (*triennales*), zachowane w Archivum Romanum Societatis Iesu (skrót: ARSI): katalog roczny prow. andaluzyjskiej, 1585 (Baet. 8, f. 17), katalogi roczne prow. polskiej z lat 1590—1608 (Pol. 43), katalogi roczne prow. litewskiej z lat 1609—1625 (Lith. 6), katalogi trzyletnie z lat 1590 (Pol. 7 II f. 135), 1593 (tamże, f. 164), 1597 (Pol. 7 I, f. 208), 1599 (tamże, f. 261), 1603 (tamże, f. 323), 1606 (Pol. 8, f. 8); 1622 (Lith. 6, f. 185). Katalogi trzyletnie podają ilość przeżytych lat, a nie rok urodzenia, dlatego dokładne ustalenie roku urodzenia nie jest możliwe. — Fotokopie lub mikrofilmy większości wymienionych w tym artykule źródeł do biografii Ortiza znajdują się w Archiwum T. J. w Krakowie. — wypisy z niektórych źródeł ARSI przesłał mi o. Georges Bottereau SJ, Archiwariusz w ARSI, któremu pragnę za to wyrazić szczerą wdzięczność.

Janem Pawłem Campano³. Z jego polecenia udał się do Alba Julia (Gyulafehérvár) i tam objął stanowisko nauczyciela w klasie syntaksy⁴. Po wydaleniu jezuitów z Siedmiogrodu w grudniu 1588 r., Ortiz wyjechał do Lublina, gdzie uczył syntaksy (1589) i poetyki do czerwca 1590 r., następnie zaś przeniósł się do Poznania. Tam 31 III 1591 r. przyjął święcenia kapłańskie. Dnia 5 V 1591 r. rozpoczął wykłady filozofii w Poznańskim Kolegium Jezuitów⁵, prowadząc je do r. 1594. Oprócz kleryków jezuickich słuchaczami jego byli studenci świeccy. Z tego okresu pracy dydaktycznej Ortiza zachował się rękopis dialektyki, komentarz do Organonu Arystotelesa oraz tezy z dialektyki i logiki, bronione podczas dysput przez dwu jego uczniów. Natomiast z okresu bezpośrednio poprzedzającego jego pracę jako wykładowcy w Poznaniu pochodzą prawdopodobnie tezy z całości filozofii. Mimo że Ortiz nie posiadał jeszcze stopnia naukowego, powołano go w r. 1594 na wykładowcę filozofii w Akademii Wileńskiej na miejsce wspomnianego już Michała Ortiza, który przeszedł na Wydział Teologiczny. Dopiero wskutek interwencji Marcina Śmigleckiego (z 7 II 1595 r.) generał zakonu Klaudiusz Aquaviva pozwolił Ortizowi podjąć zakończone pomyślnie starania o uzyskanie magisterium sztuk wyzwolonych i filozofii⁶. Od stycznia 1596 r. do końca 1597 r. Ortiz prowadził następny kurs filozofii w Akademii Wileńskiej, nie skończył jednak całego trzyletniego kursu, gdyż zlecono mu wykłady teologii dogmatycznej w Poznaniu. Wykłady filozofii (trzeci rok) kontynuował po nim Hieronim Stefanowski⁷.

³ Zob. na ten temat korespondencję Jana Pawła Campano do generała zakonu, Klaudiusza Aquavivy: 21 IX 1587 r. z Jarosławia (ARSI, Germ. 167, f. 359^v i 361^v), 4 X 1587 r. z Jarosławia (Germ. 168, f. 1—1^v).

⁴ *Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae tempore principum Báthory* (1571—1613). Ed. A. Veress, Budapest 1913, t. 2, s. 234 oraz Korespondencja Księdza Jakuba Wujka z Wągrowca z lat 1569—1596, wyd. Jan Sygański, Poznań 1917, s. 171 (ten sam list Wujka do Aquavivy z dnia 8 XII 1587 r. z Kolożwaru [Claudiopolis, Cluj]).

⁵ J. P. Campano do Aquavivy 6 IV 1591 r. z Kalisza (ARSI, Germ. 169, f. 86). O działalności Ortiza w Poznaniu dość obszernie informują *Acta et historia Collegii Posnaniensis S. I.*, 1574—1606 (Warszawa, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, rkps 440), f. 179^v, 182, 182^v, 184, 186, 187^v, 192^v, 195, 196, 196^v.

⁶ Odnosny list Śmigleckiego z Wilna znajduje się w ARSI, Germ. 174, f. 112.

⁷ Zob. R. Darowski, *Hieronim Stefanowski SJ (1568—1606) — profesor filozofii w Poznaniu i Wilnie*, „Roczniki Filozoficzne”, t. 28, 1980, s. 167—181.

Z wileńskiego okresu pracy dydaktycznej Ortiza znane nam są rękopiśmienne wykłady dialektyki (*Summula*), logiki, części psychologii oraz metafizyki, a także drukowane tezy z całości logiki, których w 1597 r. bronił Austriak Kwiryn Knogler⁸.

W styczniu 1598 r. Ortiz wziął udział w otwarciu Wydziału Teologicznego w Kolegium Poznańskim i wraz z Anglikiem Ryszardem Singletonem rozpoczął tam wykłady teologii dogmatycznej⁹. Uczęszczali na nie jezuici, benedyktyni, cystersi, franciszkanie, augustianie i klerycy diecezjalni. W zamierzeniu jezuitów Poznańskie miało wkrótce otrzymać przywilej Akademii. W tym celu miał przybyć do Poznania na rektora uczelni Marcin Śmiglecki.

W sierpniu 1601 r. Jakub Ortiz udał się do Wilna, by zająć miejsce Michała Ortiza na katedrze teologii dogmatycznej w tamtejszej Akademii. Przed czerwcem 1603 r. Ortiz został promowany na doktora teologii¹⁰, a w 1609 r. objął urząd kanclerza Akademii Wileńskiej. W czasie pożaru miasta 1 VII 1610 r. zniszczone zostały także gmachy Akademii. W okresie ich odbudowy (1610—1613) Ortiz wykladał w Pułtuskus teologię moralną i polemiczną, a także homiletykę. Po powrocie do uczelni wileńskiej w lecie 1613 r. został ponow-

⁸ Z tego okresu pracy dydaktycznej Ortiza pochodzi także druk „*Threni in obitum Nobilis et Generosi adolescentis Nicolai Szymanowski, studiosi philosophiae in Academia Vilmensi Societatis Iesu, a iuventute eiusdem Academiae scripti*”, Vilnae, in officina Academiae Societatis Iesu. Christophorus Patro, Anno 1596, 4°, k. nb. 20 (Estr., t. XXX, s. 335, pod: Szymanowski M.; korzystam z egz. Bibl. Czartoryskich w Krakowie, Cim. 1959 I). Druk — po dedykacji — zawiera tekst mowy wygłoszonej w 1596 r. na pogrzebie M. Szymanowskiego, studenta metafizyki (a więc był on już na trzecim roku kursu) w Akademii Wileńskiej, gdzie wykładał właśnie Ortiz. Mowę wygłosił Andrzej Międzyboż, także student filozofii. W druku tym opublikowano nadto wiersze żałobne (treny) 40 autorów, kolegów zmarłego, które zawierają wiele elementów filozoficznych. W samej zaś mowie znajduje się pochlebna wzmianka o Ortizie: „*Deinde ... Vilnam veluti ad praestantissimarum artium certissimum domicilium se contulit [Szymanowski], nactusque praeceptorem omni non modo eruditionis, verum etiam pietatis genere perfectum ac perpolitum, eum ut parentem colebat, a quo etiam ut filius diligebatur...*” (k. 4).

⁹ Acta et hist. Coll. Posnan., rkps cyt., f. 76, 76^v, 195, 196, 196^v; zob. także f. 200 i 201^v; Annales Coll. Posnan., Kraków, Bibl. Jagiellońska, rkps 5198, t. 1, f. 38; R. Skrzynecki, *Provinciae Poloniae ortus et progressus, 1540—1607*, (przed r. 1939 we Lwowie) Ossolineum, rkps 628, s. 423.

¹⁰ *Laureae academicae ... in Alma Academia Vilmensi S. I.*, Wilno, Biblioteka Uniwersytecka, rkps F2-DC 1, s. 93, zob. także s. 157.

nie jej kanclerzem, którą to godność piastował aż do swej śmierci. Jako profesor teologii dogmatycznej (do r. 1619), komentował *Summę teologiczną* św. Tomasza z Akwinu, wzorując się przede wszystkim na dziełach Grzegorza z Walencji (w kwestii Niepokalanego Poczęcia NMP utrzymywał poglądy Dunsza Szkota)¹¹.

Ortiz był profesem 4 ślubów (Pułtusk, 10 VIII 1597 r.)¹², wieloletnim doradcą rektora Akademii, członkiem Rady Prowincji (1614—1618) i uczestnikiem kongregacji Prowincji Polskiej T.J. od r. 1597, a potem Prowincji Litewskiej¹³, do której nale-

¹¹ Znany nam obecnie dorobek Ortiza z zakresu teologii zawiera drukowane *Conclusiones theologicae ex Secunda Secundae Divi Thomae* ze stycznia 1617 r. (w druku omyłkowo: 1917!) oraz wykłady rękopiśmienne. *Conclusiones theologicae* składają się z 3 części: *De fide, spe et caritate*; *De iure et iustitia* oraz *Propositiones morales his partibus familiares* (tj. aktualne szczególnie na Litwie, tu m. in. interesujące opinie o kontraktach). Ich autorstwo ustalono na podstawie porównania ich z odpowiednimi wykładami rękopiśmiennymi. Estreicher umieszcza je pod nazwiskiem defendensa, którym był Jerzy Martini (t. XXII, s. 195; zamiast Georgius podano pomyłkowo: Gregor. i r. 1817). Egzemplarz druku znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, sygn.: 589011 III. Ta sama Biblioteka przechowuje następujące wykłady rękopiśmienne Ortiza: *Volumen casuum conscientiae ... A. D. 1613 in collegio Pultoviensi* (rkps 2152); *In primam partem Divi Thomae commentarius: De Deo uno et trino, De angelis*, Vilnae 1615—1617 (rkps 2051); *De iure et iustitia, De iustificatione et primatu*, Vilnae 1615/16 (rkps 2050); *Commentarius theologiae scholasticae De Verbo Incarnato...* in Academia Vilnensi, 1617 (rkps 2847); *In secundam partem Divi Thomae Aquinatis commentaria*, Wilno 1618 (rkps 2154). Natomiast Biblioteka Uniwersytecka w Uppsali posiada jego wileński komentarz z r. 1604 do części *Summy teologicznej* Tomasza z Akwinu (bliższe dane u Stegmüllera, art. cyt., s. 184—185). — Na działalność Ortiza na polu teologii i filozofii rzuca światło również nie znany Estreicherowi drukowany program uroczystej dysputy, stanowiącej końcowy akt przewodu doktorskiego z zakresu teologii wspomnianego powyżej Jerzego Martini oraz program egzaminu magisterskiego z filozofii w przypadku trzech innych bakałarzy. Promocja odbyła się w Akademii Wileńskiej dnia 13 VII (III. Idus Iunii) 1617 r., a promotorem był Jakub Ortiz, wówczas kanclerz Akademii i profesor zwyczajny teologii. Ten sam druk zawiera ciekawą informację o sposobie wyznaczania tematów na egzamin magisterski z filozofii, mianowicie trzy razy otwierano na chybił trafił tekst Arystotelesa i te zagadnienia mieli wyjaśnić egzaminowani (zob. tamże: *Quaestiones a DD. Philosophiae baccalaureis ante promotionem enuncleandae, quae eis, ter aperto Aristotele, obtigerunt*). W interesującym nas przypadku były to następujące zagadnienia: 1) Co to jest czas? 2) Czy niebo jest niezniszczalne? 3) Czy dzięki interwencji bożej możliwy jest byt nieskończony (*infinitum*)? — Egzemplarz omawianego druku znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, sygn.: 589042 III.

¹² ARSI, Germ. 2, f. 320—321 (*Professi*).

zał od r. 1608. Znał język hiszpański, łaciński, grecki, hebrajski i polski.

W czasie zarazy w Wilnie w 1625 r. schronił się wraz ze słuchaczami teologii do Nieświeża, gdzie — chory już od kilku lat na gruźlicę — zmarł dnia 11 X 1625 r.¹⁴

Wielorakie zajęcia i funkcje, jakie pełnił Ortiz, świadczą o poważaniu i szacunku, jakim darzyli go współczesni. Podkreślano szczególnie zdolności i roztropność; a bardzo pochlebne świadectwo wystawił mu autor anonimowego nekrologu¹⁵.

2. DOROBEK FILOZOFICZNY ORTIZA

Na znany nam obecnie dorobek Ortiza w dziedzinie filozofii składają się dwa drukowane zbiory też oraz trzy rękopisy prowadzonych przez niego wykładów. Omówimy je w porządku chronologicznym.

I. *Assertiones ex universa philosophia.*

Pars I. In Collegio Posnan. Soc. Iesu. Posnaniae 1591, folio, (Drukarnia Wolrabowska)

C. Sommervogel¹⁶ i R. Plečkaitis¹⁷ uważają Ortiza za autora tych tez, natomiast Estreicher rejestruje je bezimiennie pod hasłem *Assertiones* (t. XII, s. 251). Podobnie bez autora podaje ten zbiór M. Wojciechowska¹⁸. Estreicher sygnalizował nadto, że egzemplarz druku znajdował się w Bibliotece Świ-dzińskich. Obecnie jednak ani Centralny Katalog Starych Druków, znajdujący się w Bibliotece Narodowej w Warszawie, ani katalog Biblioteki Krasińskich (do których włączono zbiory

¹³ Wiedeń, *Oesterreichische Nationalbibliothek*, Cod 11977: *Acta congregationum*, f. 126^v (r. 1597), f. 144^v (1599), f. 155^v (1603), 170^v (1606), f. 183^v (1607); *Liber ordinationum Prov. Lithuaniae*, Wilno, Biblioteka Uniwersytecka, rkps F3—2382, s. 270 (r. 1603), s. 279 (1606), s. 283 (1607), s. 289 (1611), s. 298 (1614), s. 303 (1615).

¹⁴ ARSI, *Hist. Soc.* 44, f. 30^v (*Defuncti*; oficjalna data śmierci).

¹⁵ Wrocław, Ossolineum, rkps 96: *Catalogus secundus Collegii Vilnensis S. I.*, 1597, f. 25 („*valet ingenio et iudicio*”); ARSI, *Summariola eorum qui post ultimam Congregationem Provinciale in Lithuania Provincia vita functi* [sunt], Lith. 61, f. 48—49, gdzie m. in. napisano o nim: „*Vir memoria perenni dignus, et cum de utraque huius regni Provincia, tum maxime de Lithuania optime meritus. Mira in eo ingenii sublimitas et celeritas cum rara quadam et admodum grata simplicitate animique candore certabant. ... indefessi laboris exemplar ...*” Zob. także *Annuae Lithuaniae Provinciae*, 1625 (Lith. 38, f. 180 i 402) oraz wyżej, przypis 8.

¹⁶ Dzieło i miejsce cytowane w przypisie 1.

¹⁷ *Dz. cyt.*, s. 457.

¹⁸ Z dziejów książki w Poznaniu w XVI wieku, Poznań 1927, s. 212.

Świdzińskich — obie biblioteki tworzą obecnie Zbiory Specjalne Biblioteki Narodowej) nie zawierają o nim wzmianki. Nie udało się też odnaleźć innego egzemplarza. Nie można więc sprawdzić, czy druk ten zawiera jakieś bliższe dane o autorze i czasie dysputy. W grę mogły wchodzić dwie poświadczony źródłowo dysputy: 28 IV 1591 r. z okazji rozpoczęcia zajęć po feriach wielkanocnych oraz 8 X tegoż roku z okazji rozpoczęcia roku szkolnego¹⁹. Ponieważ jednak wiadomo, że dysputa październikowa dotyczyła logiki, którą Ortiz od maja tego roku wykładał, dlatego jest wielce prawdopodobne, że dysputa, o którą chodzi, odbyła się w kwietniu i że autorem też jest Ortiz, który po wyjeździe w lutym 1590 r. Jana Kleina²⁰, wykładowcy filozofii w Poznaniu w latach 1587-1590, był wśród jezuitów poznańskich jedynym człowiekiem, mogącym się podjąć prowadzenia tego rodzaju dysputy.

II. Rękopis wykładów logiki

Poznań, Kolegium Jezuitów, 1591/92, format: 20×16,5 mm, skryptor nie znany, k. 386 liczbowanych później ołówkiem w niektórych tylko miejscach, pismo jednej ręki, karty nie zapisane: 2—4, 78—80^v, 81^v—90^v, 377^v—378^v+15 na końcu rękopisu, oprawa pergaminowa współczesna.

— Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rkps 2654 II.

Rękopis składa się z następujących części:

¹⁹ „28 [Aprilis 1591] *Habita est disputatio Philosophica*, praesentibus R[everendi]s P. Patrib. P[at]re Visitatore [L. Maselli] et Provinciali [J. P. Campano], *Canonicis et non paucis Nobilibus*”, *Acta et hist. Coll. Posnan.*, rkps cyt., f. 182^v; „14 Kalend. Maii [18 IV 1591] P. Ludovicus Maselli Visitator, comitatus P. Provinciali Posnaniam venit ... *Et quoniam tempus renovationis studiorum imminabat, disputatum est in Philosophia ...*”, *Annales Coll. Posnan.* S. I., rkps cyt., t. 1, f. 30. Oba przekazy mówią o tym samym fakcie, ale podają inny dzień dysputy. Przekaz pierwszy jest bardziej wiarygodny, gdyż pochodzi z dariusza, pisanego na bieżąco, podczas gdy Roczniki były pisane później. — O tym, że dysputa 8 X 1591 r. dotyczyła logiki, świadczą te same *Acta et hist. Coll. Posnan.*, f. 184 oraz *Annales Coll. Posnan.*, f. 30^v. Tezy na tę dysputę znajdują się w omówionym poniżej rękopisie wykładów logiki, gdzie podano nazwisko przewodniczącego dysputy (który z reguły był autorem tezy). O tej prowadzonej przez Ortiza dysputę posiadamy dodatkowe świadectwo w liście, jaki Hieronim Laelius Auritius skierował 11 X 1591 r. z Poznania do generała Jezuitów Klaudiusza Aquaviwy: „*Huius mensis 7^a et 8ª Assertiones sunt propositae tum theologicae, tum philosophicae, has P. Ortizius, illas P. Brantius defendit*”, ARSI, Germ. 169, f. 288.

²⁰ Zob. R. Darowski, *Jan Klein SJ (1556—1601)*, wykładowca filozofii w Poznaniu, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 16 (1980) 2, s. 145—160.

1. *Introductio in logicam Aristotelis in quatuor partes distincta*, Anno Domini MDXCI [1591] Die 7 Maii, k. 1—70 — Jest to tzw. dialektyka (logika formalna), której tematem są trzy działania umysłu.

2. *Assertiones ex universa logica*, k. 71—75.

Stefan Szoldrius Posnaniensis dedykuje je Andrzejowi Kościeleckiemu, dziekanowi poznańskiemu i członkom kapituły katedry poznańskiej. Na końcu znajduje się notatka: „*Defendentur ab eodem in Collegio Posnaniensi Societatis Iesu. Praeside patre Jacobo Ortizio in eodem Societatis Collegio Philosophiae Professore. Mense Aprili Anni 1592 die 26. hora 19*”. Zbiór zawiera 40 tez wybranych zagadnień z całości logiki. Szoldrski (Szoldrius) bronił ich po upływie roku od rozpoczęcia wykładów przez Ortiza. Do kodeksu zostały wpisane później, po zakończeniu wykładów logiki (tezy opisane poniżej są wcześniejsze).

3. *Assertiones logicae in Collegio Posnaniensi ad disputandum propositae sub initium innovationis studiorum Anno M.D.XCI. [1591] Mense Octobri*, k. 75—77^v.

Na końcu znajduje się notatka: „*Defendet Joannes Łochoczki, Societatis Jesu, Praeside P. Jacobo Ortizio in eodem Societatis Collegio Philosophiae Professore*”. Zbiór zawiera 27 tez dotyczących wyłącznie materiału wprowadzania (Introductio, zob. wyżej), czyli logiki formalnej. Dysputa odbyła się 8 X 1591 r. (por. przypis 19).

Od k. 81 rozpoczyna się właściwa logika, czyli komentarz do wybranych pism logicznych (*Organon*) Arystotelesa i Porfiriusza (*Isagoge*). Nosi ona tytuł:

In universam Aristotelis logicen commentarii cum quaestionibus Anno Domini M.D.XCI. [1591] Die 19 Iunii. horis promerid. 1. K. 91—115^v (tytuł na k. 81). — Ta część dotyczy zagadnień wstępnych logiki.

2. *In Introductionem Porphyrii de quinque universalibus commentarii*, k. 115—175^v.

3. *In Praedicamenta Aristotelis commentarii cum quaestionibus*, k. 176—247^v.

4. *In libros Peri hermenias (!) Aristotelis commentaria cum quaestionibus*, k. 248—266.

5. *In libros Aristotelis de priori analysi commentarii cum quaestionibus*, k. 266^v—286.

6. *In libros Aristotelis de posteriori resolutione commentarii cum quaestionibus*, k. 286^v—377.

7. *Recognitiones in quaestiones logicas a nobis traditas*, k.

379—386^v. — Są to uzupełnienia, uściślenia i wyjaśnienia niektórych zagadnień.

Introductio in logicam dzieli się na 4 części (wstęp i 3 działania umysłu), części zaś na rozdziały. Tekst komentarzy dzieli się zwykle na dysputacje (*disputatio*), a te na kwestie.

III. Rękopis wykładów logiki

Akademia Wileńska, 1596, format: 21×16 cm, k. 56 nie liczbowanych + 268 liczbowanych przez skryptora (studenta), którym był Mikołaj Prossowski Toplicius; karty nie zapisane: 1, 3—7, 44^v—55 nie liczb., 269—274; oprawa w skórę, nieco późniejsza.

— Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rkps 2080 (mikrofilm w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie).

Rękopis składa się z następujących części:

A. *In universam Aristotelis Logicam Summula tradita a R. Patre Iacobo Ortizio Hispano Magistro ordinario Philosophiae, Anno a partu Virginis 1596. Aure decerpta, manu scripta a Nicolao* [następny wyraz poprawiono na:] *Chrisostomo Toplicio*, k. 2^r (tytuł), 8—44^r. — Jest to tzw. *summula logicae*, czyli logika formalna, której przedmiotem są 3 działania umysłu. Poszczególne jej części dzielą się na krótkie sekcje.

B. *In universam Aristotelis Logicam Commentarii cum quaestionibus traditi a Reverendo Patre Iacobo Ortizio Professore Ordinario Societatis Iesu Anno a Partu Virginis 1596. Nicola[us] Prossowski Toplicius aure et calamo excepit*, karta 56 nie liczbowana oraz k. 1—268^v.

Jest to właściwy komentarz do pism logicznych Arystotelesa (i Porfiriusza). Składa się z następujących części:

1. *Prooemium*, k. 1—44 liczb., jedna dysputacja zawierająca 11 kwestii na temat zagadnień wstępnych logiki.

2. *In Introductionem Porphyrii de quinque universalibus*, k. 44—97^v, 7 dysputacji.

3. *In librum Praedicamentorum Aristotelis*, k. 98—155^v, 9 dysputacji.

4. *In libros Peri hermeneias Aristotelis*, k. 155^v—167^v, 3 dysputacje.

5. *In libros Priorum analyticorum Aristotelis*, k. 167^v—184^v, 2 dysputacje.

6. *In libros Posteriorum analyticorum Aristotelis*, k. 185—268^v, 6 dysputacji.

Dysputacje dzielą się na kwestie, a te niekiedy na *dubitaciones*.

Na końcu rękopisu (k. 268^v) znajduje się informacja: „*Topi-
corum et Elenchorum compendium traditum est in Summula
et apud Fonseca in Introductione latius continetur, cui nihil
accurrit addendum, quare cum nihil aliud supersit quod tra-
damus finem optatum universae Logicae imponamus*”.

IV. Psychologia i metafizyka

Rękopis w Bibliotece Głównej Uniwersytetu im. Adama Mic-
kiewicza w Poznaniu, sygn.: 606 I.

Wilno-Akademia 1596—1597, format: 20×16 cm, k. 183—
295.

Analiza rękopisu o sygn. 606 I prowadzi do wniosku, że powstał on z oprawy dwóch różnych rękopisów, dokonanej na początku XVII wieku. Część pierwsza (k. 1—182^v) zawiera dyktaty wykładów psychologii (*De anima*) i metafizyki, prowadzonych w r. 1598/99 w Akademii Wileńskiej przez Hieronima Stefanowskiego SJ, którego autorstwo zostało w tekście kilkakrotnie poświadczone²¹. Stefanowski przejął wykłady filozofii po Jakubie Ortizie, gdy ten został profesorem teologii w Kolegium Jezuitów w Poznaniu. Natomiast druga część rękopisu (k. 183—295^v) zawiera dyktaty części wykładów z psychologii (*Liber tertius de anima*, k. 183—226^v; *Parva naturalia*, k. 227—248) i z metafizyki (k. 249—295^v; brak początku metafizyki, która zaczyna się od *Quaestio tertia: An metaphysica sit una scientia totalis*). Przed psychologią i między komentarzem do *Parva naturalia* a metafizyką wycięto pewną ilość kart.

Zachowane teksty drugiej części rękopisu w przypadku psychologii dzielą się na 4 dysputacje i dotyczą problemów duszy rozumnej i jej władz, zwłaszcza rozumu i woli. Natomiast w 4 dysputacjach z metafizyki zostały omówione zagadnienia wstępne, byt w ogólności, transcendentalne własności bytu, Byt nieskończony (Bóg) oraz 10 kategorii bytowych. Problem relacji był ostatnim tematem metafizyki i równocześnie całego kursu filozofii.

O autorstwie Ortiza świadczą: notatka na początku drugiej części rękopisu (k. 183), umieszczona po skreśleniu nazwiska Stefanowskiego: „*Sub Iacobo Ortizio... 1596*” oraz, pośrednio, miejsce i rok na k. 249: „*Vil[nae] 1597*”, z biografii Ortiza wiadomo bowiem, że był on wtedy jedynym profesorem w Akademii Wileńskiej.

Odrębność pierwszej (Stefanowskiego) i drugiej części (Or-

²¹ Zob. k. 1, 121, a także k. 183.

tiza) omawianego rękopisu potwierdzają następujące dane. Pismo w cz. I jest inne iż pismo w cz. II; tekst cz. I ujęty jest w ozdobne ramki, których w II cz. brak; psychologia w cz. I dzieli się na rozprawy (*tractationes*), te na sekcje, sekcje na kwestie, a te niekiedy na artykuły; metafizyka zaś dzieli się na sekcje, te zaś na kwestie. Natomiast psychologia i metafizyka w cz. II dzieli się na dysputacje (*disputatio*), a te na kwestie. Wprawdzie w obu częściach powtarzają się niektóre zagadnienia, ale ich ujęcie merytoryczne, metodologiczne i formalne jest różne²².

V. *Assertiones ex universa logica in Academia Vilnensi Societatis Iesu ad disputandum propositae sub initium autumnalis studiorum renovationis anni 1597.*

Na dole: *Defendet Quirinus Cnoglerus Austrius philosophiae studiosus, alumnus Summi Pontificis, praeside R. P. Iacobo Ortizio e Societate Iesu, artium liberalium et philosophiae magistro et in eadem Academia philosophiae professore ordinario, mense octobri die [dopisano ręką: 19] hora [dopisano ręką: 2 pomerid.]*

[Wilno 1597], 39,5×29 cm, k. 1.

Estr. t. XIV, s. 308 (pod: *Cnoglerus Kwiryn*)

— Kraków, Bibl. Jagiellońska, Cim. vol. 41

Druk zawiera 20 tez z logiki: *De natura logicae* (1), *De universalibus* (2—5), *De praedicamentis* (6—11), *De enunciatione* (12—13), *De discursu* (14—15), *De demonstratione* (16—18), *De scientia* (19—20).

Tez — pod kierunkiem Ortiza — bronił Kwiryn Onoglerus, Austriak, alumn Seminarium Papieskiego w Wilnie, który na początku w. XVII działał na Litwie²³.

3. POGLĄDY FILOZOFICZNE

3.1 LOGIKA

Do odtworzenia poglądów Ortiza z zakresu logiki posiadamy szczególnie obfite materiały, na które składają się dwa kompletne rękopisy wykładów: jeden z Poznania z r. 1591/92, drugi z Akademii Wileńskiej z r. 1596, rękopiśmienne tezy z całej logiki oraz z logiki formalnej (oba zbiory z Poznania

²² Katalog rękopisów Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Poznań 1971, s. 54), opracowany przez M. Szymańską, wymienia jedynie pierwszą część rękopisu, tj. psychologię wg wykładów Stefanowskiego.

²³ Zob. Estr., t. XIV, s. 308 oraz R. Plečkaitis, dz. cyt., s. 436.

z r. 1591), a wreszcie drukowany zbiór tez z całości logiki z Akademii Wileńskiej z r. 1597. W poniższym przeglądzie uwzględnimy wszystkie te materiały, zwracając jeszcze szczególniejszą uwagę na zbiór drukowany, który jako taki reprezentował w pewnym sensie poglądy „oficjalne” (druki podlegały cenzurze), a także mógł trafić do większej liczby ludzi, nawet przy niezbyt wysokim nakładzie.

Z porównania obu rękopisów wykładów oraz zbiorów tez wynika, że na początku Ortiz wykladał logikę formalną (*introductio, summula*), której przedmiotem były trzy działania umysłu (proste postrzeganie, sąd, rozumowanie). Potem następowała logika, czyli komentarz do wybranych pism logicznych (*Organon*) Arystotelesa oraz do *Isagogi* Porfiriusza. Kolejność poszczególnych części była następująca: po omówieniu zagadnień wstępnych do logiki komentowano *Isagogę* Porfiriusza, a potem traktaty Arystotelesa: *Kategorie*, *Hermeneutykę*, *Analityki pierwsze*, a wreszcie *Analityki drugie*. Na końcu rękopisu wykładów poznańskich są jeszcze *Recognitiones*, czyli uzupełnienia, uściślenia i wyjaśnienia niektórych przerobionych zagadnień. Z traktatów składających się na *Organon* nie przerobiono więc *Topik* ani *O sofizmatach*. Jedynie w wykładach wileńskich Ortiz zauważa, że ich skrót przekazał w *Summula* i że obszerniej na ten temat pisze Fonseca.

Wykłady wileńskie, równie jasne i praktyczne jak wykłady poznańskie, zostały zredagowane na nowo, językiem bardziej precyzyjnym, a zagadnienia zdań modalnych, supozycji, rozumowania i dowodzenia zostały rozbudowane.

Logika jest zarówno narzędziem wszelkich nauk, jak i prawdziwą nauką oraz częścią filozofii. Należy do nauk praktycznych, a jej przedmiotem pełnym i bezpośrednim są trzy działania umysłu ludzkiego, o ile można je kierować i kształtować w celu uzyskania bezbłędnego poznania rzeczywistości²⁴.

Mimo że Ortiz nie jest przekonany o potrzebie wykładania

²⁴ „*Logica, quae licet scientiarum sit instrumentum, vere tamen et scientia, et pars philosophiae est, et ex practicarum scientiarum numero, pro obiecto adaequato et proximo tres intellectus nostri operationes habet, quatenus dirigi illae et efformari ad rerum sine errore acquirendam cognitionem possunt*”, Drukowany zbiór tez z r. 1597, teza 1; podobnie w rękopisie wykładów z r. 1596: „*[Logica est] scientia dirigens operationes intellectus nostri, ut recte et sine errore in veritatis cognitione exercentur*” (k. 57 od początku rękopisu lub 1 liczbowana przez skryptora).

Isagogi Porfiriusza o pięciu powszechnikach, czyni to jednak ze względu na tradycję szkolną²⁵.

Powszechnik (*universale*) wg Ortiza to byt, któremu dzięki abstrakcji intelektu przysługuje cecha ogólności. Pojęcia ogólne nie istnieją formalnie ani w poszczególnych rzeczach, ani poza nimi — jak chciał Platon — ani nawet dzięki mocy bożej, lecz zależą od intelektu, który je tworzy. Ogólność, będąca cechą pojęć ogólnych, jest bytem myślnym (*ens rationis*), zależnym w istnieniu od działania umysłu, ale mającym podstawę w rzeczach²⁶. Autor prezentuje przyjętą powszechnie przez scholastykę definicję pojęcia ogólnego, które jednoznacznie (*univoce*) przysługuje tylko 5 sposobom orzekania o rzeczach, jakimi są: rodzaj (*genus*), gatunek (*species*), różnica gatunkowa (*differentia specifica*), właściwość (*proprium*) i przypadłość (*accidens*)²⁷. Na podstawie tej definicji powszechnikiem nie jest pojęcie jednostkowe, nawet nieokreślone, ani pojęcie przyjmowane przez nominalistów.

W kwestii cech pojęcia bytu w ogóle przyjmuje jego analogię, która jest albo analogią przypisania (*attributionis*), albo analogią proporcji (*proportionis*).

Zgodnie z zasadą, że logika jest wiedzą czysto formalną, Ortiz pomijał w komentowaniu *Organonu* kwestie metafizyczne. Jednakże pod wpływem tradycji szkolnej uważał *Kategorie* Arystotelesa i *Isagogę* Porfiriusza za należące do logiki. Dodać jednak trzeba, że tradycja ta była uzasadniona, gdyż kategorie mają charakter zarówno logiczny, jak i ontyczny. Tak więc problemem kategorii występuje u Ortiza dwukrotnie: w logice i w metafizyce.

W ślad ze Stagirytą Ortiz przyjmuje 10 kategorii bytowych, czyli najwyższych rodzajów bytu (*praedicamenta*), które róż-

²⁵ „Nos veteri scholarum consuetudini servientes textum Porphyrii nunc explicatione ac quaestionibus praemitemus, hac fere sola ratione ducti, quod veneranda tot saeculorum vetustas semper *Categoriis Aristotelis Porphyrii explicationem praemiserit*”, Rkps wykładów z r. 1591/92, k. 116.

²⁶ „*Universale natura quaedam est affecta universalitate, quae illi per operationem intellectus abstractivam, seu absolutam advenit*”; „... *estque entitas quaedam pullulans in rebus ex nostra cognitione*”; „... *id, quod in multis inesse aptum natum est*”, Drukowany zbiór tez, tezy 2, 3 i 4.

²⁷ Tak w drukowanym zbiorze tez z całości logiki, bronionych w Wilnie w r. 1597, natomiast w rękopiśmiennym zbiorze tez bronionych w Poznaniu 26 IV 1592 r. wyrażał co do tego wątpliwość: „*An vero universale univoce de quinque praedicatis universalibus enuntietur, problema esto*”, Rkps 2654 II, k. 72, teza 12.

nią się między sobą albo rzeczowo, albo formalnie, albo modalnie. Do nich sprowadzają się wszystkie byty z wyjątkiem Boga, który jest poza kategoriami.

Szczegółowo zostały opracowane ważniejsze kategorie bytowe: substancja, wielkość (*quantitas*), jakość (*qualitas*) i relacja. Do istoty wielkości należy rozciągłość części, w następstwie czego istnieje możliwość jej podziału, mierzalność itp. Do istoty relacji należy podmiot, fundament i kres (*terminus*). W kwestii stosunku relacji do fundamentu Ortiz przyjmuje różnicę formalną z natury rzeczy²⁸. Formuła ta brzmi wprawdzie „skotystycznie”, ale — jak zobaczymy przy omawianiu poglądów metafizycznych Ortiza — należy ją chyba uważać za tomistyczną różnicę rzeczową.

Wracając do zagadnień ściśle logicznych, Ortiz podejmuje problem sądu i jego zewnętrznego wyrazu, tj. zdania. Zdanie (*enunciatio*) polega na intelektualnym połączeniu orzeczenia z podmiotem w postaci sądu, któremu człowiek daje przyzwolenie (*assensus*). Wiele uwagi poświęca autor rodzajom zdań.

Główną formą rozumowania (*discursus*) jest wynikanie (*illatio*), które różni się gatunkowo od poprzednika i następnika. Głównym zaś gatunkiem rozumowania jest sylogizm udowadniający (*s. probativus*). Inne formy sprowadzają się do niego. Ortiz nie przyjmuje sylogizmu wnioskowego (*s. illativus*). Przyjmuje też jedynie trzy figury sylogizmu przekazane przez Stagirytę.

Omawiając źródła poznania, Ortiz stwierdza, że poznanie dyskursywne nie polega na przypominaniu (*reminiscentia*). Tworzy się je na nowo z poznania już istniejącego.

Dowodzeniem nazywa Ortiz sylogizm złożony z przesłanek koniecznych (pewnych). Istnieją tylko dwa jego rodzaje: *quia* oraz *propter quid*. W obu przypadkach za pożyteczny uważa „*Regressus et Circulus*”.

Najdoskonalsze dowodzenie składa się z przesłanek prawdziwych, pierwszych i bezpośrednich. Pewność matematyczna nie jest największa, bo nie płynie z istoty rzeczy. Najsilniejsze są dla Ortiza raczej metafizyczne.

Wymagane jest jednak poznanie zasad dowodzenia *propter quid*. Oczywiście tych zasad jest tak wielka, że do ich przyjęcia wystarcza często powtarzane poznanie zmysłowe.

Wiedza naukowa (*scientia*) wg Ortiza jest poznaniem intelektualnym pewnym i oczywistym rzeczy (cechy, przymiotu,

²⁸ „... [*Relatio*] a suo fundamento tantum ex natura rei formaliter distinguitur”, Drukowany zbiór tez, teza 10.

właściwości itp.) i to poznaniem za pośrednictwem właściwej (odpowiedniej) przyczyny²⁹. Jedność specyficzna wiedzy naukowej zależy od jej przedmiotu. Nauka więc rozważana w całości nie jest jakością prostą (nie złożoną), lecz zbiorem wielu częściowych ujęć (*habituum*), które łączy ta sama (jedna) racja formalna przedmiotu lub rodzaju (*in ordine ad unam rationem formalem obiecti, seu generis*, teza 19). Właściwymi narzędziami wiedzy są dowód i definicja.

W kwestii stosunku wiedzy naukowej do błędu oraz do wiary i opinii Ortiz stwierdza, że równoczesne istnienie wiedzy i błędu o jednej i tej samej rzeczy jest nie do przyjęcia w tym samym podmiocie, natomiast wiedza naukowa może bez trudności (*bene*) współistnieć z wiarą i opinią (*cum opinione*).

Nauka i metoda logiczna Arystotelesa były w mniemaniu Ortiza najlepszym narzędziem do formułowania i obrony zasad wiary w okresie sporów religijnych.

3.2. PSYCHOLOGIA

Psychologia w ujęciu Ortiza — podobnie jak i innych autorów szesnastowiecznych — stanowi w zasadzie komentarz do traktatu Arystotelesa *O duszy*. Znany nam obecnie rękopis wykładów Ortiza z tej dziedziny ogranicza się jednak tylko do trzeciej księgi traktatu Stagiryty. Dlatego też i omówienie poglądów psychologicznych Ortiza będzie z konieczności jedynie wycinkowe; zasygnalizujemy ważniejsze zagadnienia dotyczące duszy rozumnej (*anima intellectiva*) i jej władz (*potentiae*).

Dusza rozumna zajmuje najwyższy stopień w hierarchii dusz, istniejących w świecie bytów ożywionych; przysługuje jedynie człowiekowi, jest ze swej istoty niematerialna (duchowa), a konsekwentnie nieśmiertelna, stanowi formę ciała ludzkiego, jest stwarzana bezpośrednio przez Boga i łączy się z ciałem, gdy osiągnie ono pewien stopień rozwoju³⁰. Dusza rozumna posiada dwie główne władze: rozum i wolę. Przy omawianiu władzy, jaką jest rozum, Ortiz sporo uwagi poświęcił procesowi poznania intelektualnego, przyjmując m.in. istnienie umysłu czynnego (*intellectus agens*), umysłu biernego (i. *possibilis, patiens*), słowa myślnego (*verbum mentis*)

²⁹ „*Scientia, quae est cognitio intellectiva certa et evidens rei necessariae per propriam causam, accipit unitatem suam specificam a ratione formali obiecti tum Quae, tum Propter quam*”, Tamże, teza 19.

³⁰ „*[Anima intellectiva] per creationem infundi corpori disposito*”, Rękopis wykładów psychologii, k. 184.

itd. Sprawy, jaka dusza przysługuje poszczególnym gatunkom bytów ożywionych, nie omawia obszerniej, gdyż — jak zauważa — była o niej mowa w komentarzu do ks. II traktatu *O duszy*.

Po traktacie *O duszy* komentował Ortiz drobne pisma przyrodnicze Arystotelesa, tzw. *Parva naturalia* (k. 227—248).

3.3. METAFIZYKA

Z biografii Ortiza wiadomo, że metafizykę wykladał on trzykrotnie: raz w Poznaniu i dwa razy w Wilnie. Dysponujemy jednak obecnie tylko jednym rękopisem jego wykładów z tej dyscypliny, pochodzącym z Wilna z r. 1597. Metafizyka została w nim ujęta dość krótko (k. 249—295^v); zawiera tylko 4 dysputacje (w dysputacji pierwszej brak dwu pierwszych kwestii). Prawdopodobnie zabrakło czasu na obszerniejsze jej potraktowanie. Poszczególne dysputacje omawiają kolejno zagadnienia wstępne, byt w ogólności (tu także problem osobnika i natury), własności bytu (*passiones entis: unum verum, bonum*), Byt Nieskończony (problem Boga) oraz 10 kategorii bytowych.

Metafizyka jest według Ortiza nauką o bycie i jego własnościach, byt zaś jest tym, co posiada istnienie (*quod habet esse*). Byt myślny (*ens rationis*) nie jest bytem w znaczeniu prawdziwym i właściwym (*vere et proprie*); w takim znaczeniu bytem jest jedynie byt realny. Pojęcie bytu nie jest jednoznaczne, lecz analogiczne zarówno w stosunku do substancji, jak i do przypadłości.

Zdanie Ortiza na temat dyskutowanego wówczas zagadnienia, czy i jak istota różni się od istnienia, nie jest całkiem jasne. Z jednej strony twierdzi on, że istnienie nie jest bytowością rzeczowo różną od istoty, z drugiej jednak uważa, że między istotą a istnieniem powinna zachodzić jakaś różnica z natury rzeczy³¹. Nie można jednak z pewnością powiedzieć, czy mówiąc o różnicy z natury rzeczy (*ex natura rei*) ma Ortiz na myśli różnicę przyjmowaną przez Duns Szkota (*distinctio formalis ex natura rei*), czy też pogląd Suáreza, który w tym zagadnieniu odrzucał wprowadzić różnicę rzeczową, ale rozumiał przez nią właściwie różnicę fizyczną, czyli możliwość fizycznego oddzielenia tych dwu bytowości. Wyda-

³¹ „*Existentia non est entitas realiter distincta ab essentia*”, rękopis wykładów metafizyki, k. 259^v; „*Inter essentiam et existentiam debet necessario esse aliqua distinctio ex natura rei*”, Tamże, k. 258^v, zob także k. 262.

je się, że Ortiz, który studiował filozofię w Hiszpanii, siedł raczej za zdaniem hiszpańskiej tradycji filozoficznej, której wyrazem był Suárez, a nie za Szkotem, i że przyjmowana przez niego różnica między istotą a istnieniem jest w terminologii tomistycznej różnicą rzeczową (*distinctio realis*), a nie różnicą myślną (*distinctio rationis*), jak mogłoby sugerować pierwsze z cytowanych tutaj zdań Ortiza.

W ostatniej dysputacji omówiono problem Bytu Nieskończonego (Boga) oraz 10 kategorii bytowych, o których była już mowa w logice. Wobec rozbieżności interpretacji twierdzeń Arystotelesa na temat Boga Ortiz uważa, że Stagiryta przyjmował tylko jednego (jedyne) Boga. Bóg jest bytem działającym w sposób wolny, posiadającym moc nieskończoną i wszędzie obecnym. Zagadnienia kategorii bytowych zostały ujęte zasadniczo w duchu Arystotelesa. Jednakże pogląd omawianego autora na relację jest nieco inny. Twierdzi on — podobnie jak i w logice — że relacja różni się od swej podstawy (fundamentu) nie tylko myślnie, lecz w pewien sposób „z natury rzeczy”, ale nie jest to różnica rzeczowa. Różnicę tę nazywa także różnicą formalną³². Kontekst rozważań zdaje się przemawiać za tym, że nie jest to skotystyczna różnica formalna z natury rzeczy (*distinctio formalis ex natura rei*) — jak mogłoby sugerować występujące w tekście wykładów wyrażenia (*formaliter, ex natura rei*) — lecz raczej różnica przyjmowana przez szkołę hiszpańską, zwłaszcza przez Suáreza, o czym wspomniałem wyżej przy omawianiu różnicy między istotą a istnieniem.

PODSUMOWANIE

Z powyższego przeglądu ważniejszych koncepcji filozoficznych Ortiza w dziedzinach, do których obecnie dysponujemy materiałami, wynika, że reprezentowana przez niego filozofia jest w zasadzie filozofią arystotelesowską, a jego wykłady mają charakter komentarza do odnośnych pism Stagiryty przy zastosowaniu metody scholastycznej i formy sylogistycznej. Nie jest to jednak czysty arystotelizm, lecz arystotelizm zmodyfikowany przez jego komentatorów, przede wszystkim

³² „*Relatio distinguitur a suo fundamento non sola consideratione, sed aliquo modo ex natura rei*”, rękopis wykładów metafizyki, k. 292—292^v; „*Relatio non distinguitur realiter a suo fundamento*”, tamże, k. 292^v; „*Relatio distinguitur formaliter a suo fundamento ... relatio et fundamentum distinguuntur ex natura rei*”, Tamże, k. 293.

średniowiecznych komentatorów chrześcijańskich, w szczególności Tomasza z Akwinu. Widoczne są także wpływy innych myślicieli, zwłaszcza Dunsza Szkota i Suáreza, jakkolwiek trudno odgraniczyć, co pochodzi od Dunsza Szkota, a co od Suáreza. I tak np. w kwestii różnicy między istotą a istnieniem twierdzi Ortiz, że istnienie nie jest bytowością rzeczowo różną od istoty, jednakże zachodzi między nimi jakaś różnica z natury rzeczy. Fakt, iż Ortiz studiował w Hiszpanii, upoważnia nas — jak się wydaje — do wysunięcia przypuszczenia, iż był on zwolennikiem hiszpańskiej tradycji filozoficznej, której głównym wyrazicielem był później Suárez, i konsekwentnie, że są to wpływy raczej hiszpańskie i suarezjańskie niż skotystyczne³³. Podobnie rzecz wygląda przy omawianiu różnicy, jaka zachodzi między relacją a jej fundamentem.

Godna uwagi jest aktualistyczna (egzystencjalna) koncepcja bytu, wywodząca się od Franciszka de Silvestris z Ferrary, wg której bytem jest tylko to, co posiada istnienie. W kilku miejscach stwierdzamy u Ortiza krytyczny stosunek do Arystotelesa (np. czy problem kategorii należy do logiki), ale zwykle idzie on w tym względzie za zdaniem Tomasza z Akwinu lub innych komentatorów Stagiryty. Rozgranicza też poglądy Tomasza z Akwinu od poglądów tomistów (np. w zagadnieniu, czy byt myślny jest przedmiotem logiki, rkps 2080, k. 10).

Wykłady Ortiza odznaczają się zresztą dużą erudycją. Świadczy o niej częste przytaczanie — czy to w charakterze zwolenników, czy też przeciwników głoszonych poglądów — wielu autorów z wszystkich okresów historii filozofii. Z myślicieli nowożytnych są to m.in. Jan Pico della Mirandola, Kajetan (często), Franciszek de Silvestris (*Ferrariensis*), Franciszek Titelmans, Franciszek de Toledo (Toletus, często), Dominik Soto (dość często), Piotr da Fonseca (często), Benedykt Pereira (Pererius), Jakub Zabarella, Gabriel Vázquez, a także Melchior Cano, Wawrzyniec Valla i Ludwik Vives. Na ogół dość dokładne referencje do wzmiankowanych autorów mogłyby prowadzić do wniosku, że miał ich dzieła do dyspozycji.

Refleksję nad spuścizną filozoficzną Ortiza z myślą odszukania wpływów, jakim ulegał, i poglądów, które preferował w granicach dostępnej wówczas swobody głoszenia poglądów — co mogło zachodzić zasadniczo w kwestiach drugo- i dalszopla-

³³ Zdaniem Stegmüllera (art. cyt., s. 185) w teologii Ortiza panuje również kierunek suarezjański.

nowych — nasuwa mniemanie, że jego filozofia nosi znamiona pewnej formy eklektyzmu. Różnica poglądów na temat, co jest eklektyzmem, a co spójną syntezą, nie pozwala na jednoznaczne i precyzyjne stwierdzenia w tym względzie.

W tym kontekście rodzi się także pytanie, czy Ortiz, akceptując zasadniczo główne poglądy Arystotelesa i ich modyfikacje dokonane przez Tomasza z Akwinu, sam sięgał do wymienionych poprzednio filozofów i pisarzy nowożytnych, czy też oparł się raczej na jakimś jednym autorze i do jego poglądów wprowadzał jedynie nieznaczne korekty. I na to pytanie trudno dać jednoznaczną, wiążącą odpowiedź. Nie jest wykluczone, że czerpał ze wspomnianych autorów jedynie pośrednio. W jego spuściźnie nie stwierdzamy jednak oparcia się na jednym tylko autorze. Było ich raczej kilku, a przynajmniej dwóch: Toletus i Fonseca, na których powołuje się szczególnie często. Najbardziej jednak prawdopodobne wydaje się zdanie, że korzystał z ówczesnej tradycji filozoficznej jezuitów, wywodzącej się z Hiszpanii poprzez Kolegium Rzymskie. Dysponujemy obecnie jedynie nielicznymi, wycinkowymi pracami z zakresu filozofii w Polsce w XVI wieku. Dopiero dalsze, bardziej systematyczne badania tego okresu, zwłaszcza scholastyki jezuickiej, mogą to zagadnienie nieco wyjaśnić.

**DIEGO ORTIZ, S.J. (1564—1625), PROFESSEUR DE PHILOSOPHIE
À POZNAŃ
ET À L'ACADÉMIE DE WILNO**

Résumé

L'article constitue une brève monographie d'Ortiz en tant que philosophe dont l'activité était jusqu'à maintenant peu connue.

Ortiz, Espagnol, né à Cabra en Andalousie, entra dans la Compagnie de Jésus en 1583, après avoir fait 3 ans d'études de philosophie. Après son noviciat, il fit les études de théologie et en 1587 il fut envoyé en mission en Transylvanie et enseigna la syntaxe à Alba Julia. Après l'expulsion de jésuites de Transylvanie, il vint en Pologne et enseigna la philosophie à Poznań (1591—1594) et à l'Académie de Wilno (1594—1597) et le dogme à Poznań (1598—1601) et à l'Académie de Wilno (1601—1610). Puis, il enseigna la morale et la controverse à Pułtusk (1610—1613) et le dogme à l'Académie de Wilno (1613—1619). Il obtint à la même Académie la maîtrise en philosophie et le doctorat en théologie. Il fut, pendant plusieurs années, chancelier de l'Académie. Il mourut à Nieśwież le 11 X 1625.

Ortiz est l'auteur de 5 oeuvres de philosophie: *Assertiones ex universa philosophia, Posnaniae* 1591; cours manuscrit de logique, Poznań

1591/92; cours manuscrit de logique, Académie de Wilno 1596; cours manuscrit de psychologie et de métaphysique, Académie de Wilno 1596—1597; *Assertiones ex universa logica*, Vilnae 1597.

Grâce à ces sources, on a pu présenter les points essentiels de sa philosophie qui est, en grande partie, celle d'Aristote, modifiée cependant par St. Thomas d'Aquin, Duns Scot, des prédécesseurs de Suárez, Tolet, Fonseca et d'autres. Il affirme par exemple que l'existence n'est pas une entité réellement différente de l'essence, mais qu'entre elles il y a une différence ex natura rei. A noter est sa conception „actualiste” de l'être (l'être est ce qui possède l'existence).

UZUPEŁNIENIE

Już po złożeniu powyższego artykułu dowiedziałem się, że w Bibliotece Seminarium Duchownego w Kielcach znajduje się rękopis wykładów filozofii przyrody, jakie w Poznaniu w latach 1592—1594 prowadził Jakub Ortiz (sygn.: Rp. 1). Rękopis składa się z następujących części:

1. *In libros Aristotelis De coelo et mundo commentarii cum quaestionibus* R. P. Jacobi Ortizii in Collegio Posnaniensi Societatis Jesu Philosophiae Professoris A. D. 1592, s. 1—186.

2. *In libros Aristotelis meteorologicos commentarii* A. D. 1593, s. 187—281.

3. *In libros Aristotelis De generatione et corruptione commentarii cum quaestionibus* A. D. 1593, s. 281—596.

4. Dwie dedykacje z 1593 i 1594 r., s. 598—623. — Zob. R. Nir, *Katalog rękopisów Biblioteki Seminarium Duchownego w Kielcach*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 40 (1980) nr 110, s. 359.

R. Darowski